

حج ابراهیمی و صدور انقلاب اسلامی (فرصت‌ها و موانع)

حمیدرضا منیری*

محمدهادی فلاح‌زاده**

چکیده

در این پژوهش سعی شده است تا از نظریه پخش یا اشاعه که یکی از نظریه‌های رایج در باب توضیح چگونگی گسترش ایده‌ها و اندیشه‌ها و چارچوب نظری این تحقیق است، به‌عنوان مدلی برای صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی از طریق مناسک حج ابراهیمی استفاده گردد. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این پرسش است که آیا می‌توان ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی را از دریچه حج ابراهیمی به جهان اسلام صادر کرد؟ و در صورت مثبت بودن پاسخ به این سؤال، میزان و شکل این صدور چگونه است؟ نتیجه پژوهش حاضر این است که حج ابراهیمی با وجود موانع بالفعل بر سر راه خود، ظرفیت‌های بالقوه فراوانی در ابعاد و سطوح مختلف جهت صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی دارد و می‌توان ارزش‌های انقلاب اسلامی را از این دریچه به کشورهای مقصد، انتشار داد.

واژگان کلیدی

انقلاب اسلامی، صدور انقلاب، ارزش‌های انقلاب اسلامی، حج ابراهیمی، نظریه پخش.

طرح مسئله

انقلاب اسلامی ایران با توجه به ماهیتی که مبتنی بر دین جهان‌شمول اسلام است، در پی صدور مفاهیم و ارزش‌های خود به جهان خارج می‌باشد. ماهیت جهان‌شمول انقلاب اسلامی را می‌توان به‌وسیله اندیشه‌های

hamidrezamoniri@yahoo.com

ffalahzadeh@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۱۰/۲۶

*. استادیار دانشگاه مازندران.

** استادیار دانشگاه ادیان و مذاهب.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۵/۱

مؤسس و بنیان‌گذار آن که در قانون اساسی نظام جمهوری اسلامی ایران متجلی شده است، شناخت. مقدمه قانون اساسی، اصل ۱۵۴ و بند ۱۶ اصل ۳، نشان از پابندی قانون‌گذاران قانون اساسی به اسلام، در قالب صدور انقلاب اسلامی در مقیاس منطقه‌ای و بین‌المللی دارد. برای حج ابعاد گوناگونی متصور است که عبارت است از: بعد فقهی، بعد عرفانی - عبادی و بعد سیاسی - اجتماعی؛ بنابراین حج دارای ظرفیت‌های بالقوه عظیمی در ابعاد مختلف می‌باشد.

با توجه به ظرفیت‌های بالقوه حج ابراهیمی و با لحاظ چگونگی اشاعه و بازتاب ارزش‌های انقلاب اسلامی در فضای حج و جستجوی الگوی تبیین مناسب، به نظر می‌رسد یکی از چارچوب‌های نظری مناسبی که می‌توان برای انتقال ارزش‌های انقلاب اسلامی در حج در نظر گرفت، نظریه پخش یا «اشاعه» باشد؛ چراکه نظریه پخش، به دلیل ماهیت فرهنگی آن، قابلیت تفسیری یا توضیحی چشمگیری برای نشان دادن تأثیرات انقلاب اسلامی بر دیگر نواحی دارد. (Kuper, 1985: 203)

پژوهش حاضر به دنبال پاسخگویی به این پرسش است که آیا می‌توان ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی را از دریچه حج ابراهیمی به جهان اسلام صادر کرد؟ در صورت مثبت بودن پاسخ به این سؤال، میزان و شکل این صدور چگونه می‌باشد؟ فرضیه پژوهش این است که علی‌رغم موانع موجود، حج ابراهیمی ظرفیت‌های بالقوه فراوانی جهت صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی دارد و ثانیاً نظریه پخش، چارچوب نظری مناسبی برای بررسی میزان و شکل اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی از طریق ظرفیت‌های حج می‌باشد و به‌خوبی می‌تواند این مسئله را تبیین کند.

ماهیت و عوامل نظریه پخش (اشاعه)

محققین در تعریف پخش (اشاعه) معتقدند پخش عبارت است از فرایندی که بر طبق آن، یک امر فرهنگی (یک نهاد یا یک اختراع فنی و جز آن) که علامت مشخصه یک جامعه است، در جامعه دیگری، به عاریت گرفته و مورد پذیرش قرار می‌گیرد. (پانوف و پرون، ۱۳۸۴: ۹۴)

هاگراسترنند نظریه‌پرداز این نظریه، عوامل ذیل را در این نظریه کلیدی معرفی می‌کند:

۱. مبدأ پخش، مکان‌هایی است که خاستگاه نوآوری‌ها و صدور پیام‌ها، ارزش‌ها و نوآوری‌ها می‌باشند.
۲. دومین عامل، «موضوع پخش» است. موضوع پخش ممکن است امراض و یا موضوعات فرهنگی نظیر اسلام‌گرایی، موزیک پاپ و یا شیوع مدهای لباس و یا فیزیکی - فرهنگی نظیر مبارزات انقلابی و چریکی دهقانان روسیه، انقلابیون کوبا، جنگجویان ویتنامی و یا انقلاب اسلامی ایران باشد.
۳. مقصد پخش، مکان‌هایی است که محتوای پخش یا جریان مداوم پخش به این مکان‌ها می‌رسد.
۴. مسیر حرکت پدیده‌ها و مجاری انتقال نوآوری از مبدأ به مقصد می‌باشد. فاصله جغرافیایی و فاصله اجتماعی - اقتصادی، مسئله مهم در ارتباط پدیده‌ها می‌باشد. (شکوهی، ۱۳۷۷: ۳۰۶ - ۳۰۵)

۵. موانع، مرزها و امواج رقیب نیز موضوع دیگری است که در بررسی پخش، مهم است. همچنین پیش‌بینی اثرات پخش و مضر یا مفید بودن آن از دید طرف‌های درگیر و نیز اقدامات مقابله‌ای، از دیگر موارد است. (شکوهی، ۱۳۸۹: ۱۳۳)

با عنایت به این موضوع، هاگراسترند چند نوع پخش را تشخیص داده است:

۱. پخش جابجایی: (Relocation diffusion) پخش یک نوآوری یا یک عنصر از فرهنگ می‌باشد که لازمه آن انتقال فیزیکی فرد یا گروه حامل یک اندیشه است. (روانتری، ۱۳۸۰: ۱۶۲) پخش جابجایی، زمانی رخ می‌دهد که افراد و یا گروه‌های دارای یک ایده مخصوص، به‌طور فیزیکی از مکانی به مکان دیگر حرکت کنند و به این طریق، ابداعات و نوآوری‌ها در سرزمین جدید گسترش می‌یابند. مذاهب مختلف با اعزام مبلغان مذهبی با پخش جابجایی، اشاعه یافته‌اند. به نظر می‌رسد در دوره‌های گذشته الگوی پخش غالب، پخش جابجایی بوده؛ اما با اختراع و رواج پدیده‌های جدید ارتباطی، الگوی پخش جابجایی، تا حدود بسیار زیادی کمرنگ شده است. (همان: ۱۶۳)

۲. پخش سلسله‌مراتبی: (Hierarchic diffusion) در این نوع از پخش، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله‌مراتب و از طریق توالی منظم دسته‌ها و طبقات منتقل و گسترش می‌یابد. ایده‌ها از یک «فرد مهم» به فرد دیگر و یا از یک مرکز شهری مهم به مرکز دیگر گسترش می‌یابد. (همان: ۱۶۳) بنابراین نوآوری‌ها ابتدا در طبقات بالای اجتماع و سپس در طبقات پایین‌تر منتشر می‌شود. برخی بدان «انتشار ریزشی» نیز گفته‌اند؛ یعنی فرایندی که از مراکز بزرگ‌تر و مهم‌تر به مراکز کوچک‌تر سرازیر می‌شود. (Haggett, op,cit: 305)

۳. پخش سرایتی یا واگیردار: (Contagious diffusion) در این نوع پخش، گسترش عمومی ایده‌ها بدون در نظر گرفتن سلسله‌مراتب صورت می‌گیرد؛ مانند اشاعه بیماری‌های مسری. این فرایند به‌شدت تحت تأثیر «فاصله» قرار دارد. بنابراین افراد و نواحی نزدیک، نسبت به افراد و نواحی دور دست، احتمال تماس بیشتری دارند. (همان)

ظرفیت‌های حج ابراهیمی

اسلام از آن جهت که دین جهانشمول است و همواره دو اصل زوال‌ناپذیر «همگانی» و «همیشگی» بودن را گوشزد می‌کند، باید برنامه‌های آن هم جهانی بوده و نمودار زنده‌ای از کلیت و دوام باشد. حج از شاخص‌ترین برنامه‌های جهانی اسلام است، (جوادی آملی، ۱۳۷۶: ۱۹) بنابراین حج در عرصه‌های فردی همچون بعد فقهی و عرفانی و بعد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاست‌گذاری، دارای ظرفیت‌های بالقوه عظیمی در ابعاد مختلف می‌باشد که مهم‌ترین آنها عبارت است از: ظرفیت‌های معرفتی، ظرفیت‌های بالقوه اطلاعات در حج، ظرفیت‌های حج جهت تعمیق انسجام جمعی مسلمانان، ظرفیت‌های سیاسی حج، ظرفیت‌های اقتصادی حج و ظرفیت‌های فرهنگی حج.

مطالعه موردی؛ حج ابراهیمی و پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی

با عنایت به اینکه، هدف محقق بررسی روند اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی با استفاده از ظرفیت‌های حج در قالب نظریه پخش می‌باشد، برای بومی‌سازی نظریه و تقریب ذهن به موضوع اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی در قالب حج ابراهیمی، برخی از کاربردهای این نظریه تبیین می‌شود که در ذیل بدان پرداخته می‌شود.

یک. مبدأ پخش

ابداعات سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی ایران همچون هر نوآوری دیگر به‌شدت برای مسلمانان جذاب و شگفت‌انگیز بود. بنابراین انقلاب اسلامی، کانون پخش و تراوش در منطقه شد و امام خمینی علیه السلام به‌دلیل موفقیتش به‌عنوان یک الگوی اجتناب‌ناپذیر ایدئولوژی و انقلاب مطرح شد. (فولر، ۱۳۹۰: ۱۰۹)

در این رابطه هم متغیرهای ذاتی انقلاب ایران و هم دستاوردهای ایران در طول چهار دهه حیات سیاسی و اجتماعی را می‌توان به‌عنوان عوامل تأثیرگذار نام برد. هرچند فراتر از پخش غیر ارادی و خودبخودی، خود ایران نیز نه‌تنها مانعی برای پخش ارزش‌های انقلاب ایجاد نکرده است، بلکه با اتخاذ سیاست‌های صدور انقلاب، امکان انتقال همراه با سهولت بیشتر آن را فراهم ساخته است. از جمله این اقدامات تأسیس سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، دفتر تقریب مذاهب اسلامی و اعزام گروهی از زائرین کارشناس به موسم حج به‌منظور بررسی وضعیت کشورهای اسلامی و پاسخ به شبهات مسلمانان سایر بلاد اسلامی می‌باشد. (رک: جعفریان، ۱۳۸۲: ۳۸۳)

در حال حاضر نیز اکثریت دولت‌های حاکم در جمهوری اسلامی بر موضوع انتقال ارزش‌های انقلاب تأکید داشته‌اند و به این قول امام خمینی علیه السلام قائل‌اند که «نهضت ایران، نهضت مخصوص به خودش نبوده و نیست. اسلام برای بشر آمده است نه برای مسلمین و نه برای ایران» (امام خمینی، ۱۳۷۸: ۱۰ / ۴۴۶) اما اینکه این انتقال در عرصه مدیریتی اتفاق بیفتد یا در عرصه عمومی، اینکه انتقال در قالب الگوپذیری صورت گیرد یا به صورت آموزش و تبلیغات و اینکه علاوه بر حمایت معنوی از ارزش‌های انقلاب اسلامی، حمایت‌های سیاسی و مادی صورت گیرد و ... اینها همه مواردی هستند که می‌توانند در حال حاضر در صدور ارزش‌های انقلاب مؤثر باشند. بنابراین مبدأ پخش به‌عنوان یک فاکتور تأثیرگذار است و می‌تواند از طریق سایر فاکتورها از جمله مسافت یا فاصله جغرافیایی، اجتماعی و اقتصادی اثرات مضاعفی بر روند اشاعه در حج ابراهیمی داشته باشد.

دو. حوزه، مقصد یا محیط جغرافیایی پخش

در نگاه کلی، تمام کشورهای اسلامی و حتی مسلمانان کشورهای غیر اسلامی و به‌طور خاص حجاج در موسم حج، مقصد پخش اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌باشند.

اگر ایران را به‌عنوان مرکز پخش در منطقه در نظر گیریم و مکان و مقصد پخش را فضای حج تصور کنیم، در این صورت امواج پخش وارد محیطی می‌شود که بیشتر محیط ناپذیرا است. این محیط ناپذیرا یا موانع، بعضاً در

عناصری از روان‌شناسی سیاسی قابل تفسیر است. شکاف عربی - عجمی یا عربی - ایرانی؛ شکاف سنی - شیعی و شکاف زبان فارسی - عربی، برخی از موانع پخش امواج انقلاب اسلامی است. (توال، ۱۳۸۰: ص ۳۸)

از حیث مذهبی، وجود ۷۰ تا ۷۴ درصد حجاج اهل سنت و متأثر بودن آنان از عربستان سعودی و وهابیت، باعث ایجاد یک محیط ناپذیرا در موسم حج می‌گردد. همان‌سان که گفته شد هم مذهب بودن، هم عامل اشاعه‌دهنده و هم عامل شتاب‌دهنده پخش ایده‌هاست. در واقع یکی از کارکردهای مذهب آن است که سرعت اشاعه رفتارها را در بین هم‌مذهبیون شتاب غیر قابل‌تصور می‌بخشد. در معنایی معکوس، اختلاف مذهب می‌تواند به‌جای عامل، مانع جدی پخش گردد. (رفیع‌پور، ۱۳۷۹: ۹۲ - ۸۸)

سه. موضوع پخش

منظور از موضوع پخش مجموعه رفتارهایی است که نظام جمهوری اسلامی ایران انتظار دارد دیگر مسلمانان آن را بپذیرند و مورد قبول اذهان عمومی واقع شود. بنابراین ارزش‌های انقلاب اسلامی، مجموعه پنداشت‌هایی است که مورد پسند و مقبول نظام جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. به‌هر تقدیر؛ «اسلام سیاسی» و قدرت ایدئولوژی آن پیامی بود که انقلاب اسلامی ایران برای اعراب به‌ویژه پس از سرخوردگی آنان از ناسیونالیسم عربی ارائه کرد. «انقلاب ایران، تقویت شگفت‌انگیز عقاید ضد غربی و محافظه‌کارانه را در خاورمیانه در پی داشت». (کارن، ۱۳۷۹: ۶۹۹)

گروه‌های اشاعه‌دهنده ارزش‌های انقلاب اسلامی در حج

برای اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی از دریچه حج، می‌توان حداقل از سه گروه از افراد زیر استفاده کرد:

- حج‌اجی که می‌توان از آنها به‌عنوان سفیران عمومی جمهوری اسلامی یاد کرد.
- کارکنان و متولیان امور حج جمهوری اسلامی که با امکانات و خدماتی که اختیار دارند، می‌توانند ارتباط تنگاتنگی با زائرین سایر کشورها برقرار کنند.
- رایزن‌ها و کارشناسانی که برای برقراری ارتباط با حجاج سایر کشورها، به‌منظور اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی در موسم حضور حجاج در عربستان، در این مکان حضور دارند.

با عنایت به حضور این سه گروه حاضر در موسم حج، به‌طور طبیعی سه‌گونه اشاعه یا پخش نیز صورت می‌گیرد.

یک. پخش جابجایی؛ اولین نوع پخش، پخش جابجایی است. این نوع پخش، زمانی رخ می‌دهد که افراد و یا گروه‌های دارای یک ایده مخصوص، به‌طور فیزیکی از مکانی به مکان دیگر حرکت کنند و به این طریق ابداعات و نوآوری‌ها در سرزمین جدید گسترش می‌یابند. (روانتری، ۱۳۸۰: ۱۶۲) اعزام زبان‌دانان و کارشناسان فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مذهبی ایرانی در حج ابراهیمی در قالب پخش جابجایی موضوعیت می‌یابد. هرچند با اختراع و رواج پدیده‌های جدید ارتباطی، الگوی پخش جابجایی تاحدودی کمرنگ شده، ولی

کماکان پخش جابجایی در حج می‌تواند خود را با شرایط جدید تطبیق داده و علاوه بر وظایف قبلی، از امکانات ارتباطی جدید نیز در سطح وسیع استفاده نماید.

دو. پخش سرایتی و اثر همسایگی؛ یکی از مباحث پخش سرایتی، تسری موضوعات پخش به نزدیک‌ترین اقشار، افراد و مناطقی است که در مجاورت تغییر و نوآوری قرار دارند. این نوع پخش که در قالب ارتباط زائرین ایرانی حاضر در حج و همچنین نیروهای رسمی کارگزاری حج جمهوری اسلامی در رابطه با زائرین سایر کشورها و سایر کارگزاران می‌باشد، بیشتر در حوزه رفتارها و اعمال اجتماعی حجاج و نحوه تعامل آنها اتفاق می‌افتد. بنابراین با توجه به ارتباط گسترده حجاج ایرانی با حجاج سایر کشورها در موسم حج (ر.ک: جعفریان، ۱۳۷۱: ۳۲۱) می‌توان انتظار داشت که حجاج سایر کشورها در معرض ایده‌ها، رفتارها و اعمال حجاج ایرانی قرار گیرند. هرچند عوامل متعددی برای تأثیرگذاری و عدم تأثیرگذاری در این زمینه وجود دارد که باید مورد بررسی قرار گیرند. از جمله این موارد، زمان محدود، عدم تجانس زبانی و ... است. اما به‌طور کلی همنشینی و ارتباطات، زمینه تبادل فرهنگی را فراهم می‌آورد.

سه. پخش سلسله‌مراتبی و پیشاهنگ‌ها؛ در این نوع از پخش، پدیده‌ها و نوآوری‌ها در قالب سلسله‌مراتب و از طریق توالی منظم دسته‌ها و طبقات، منتقل و گسترش می‌یابد. ایده‌ها از یک «فرد مهم» به فرد دیگر و یا از یک مرکز مهم به مرکز دیگر گسترش می‌یابد. مثلاً در صدر اسلام، با اسلام آوردن رئیس قبیله، کل افراد نیز تغییر دیانت می‌دادند. این مورد یکی از بهترین انواع پخش سلسله‌مراتبی است. (زرگری‌نژاد، ۱۳۷۸: ۳۱۶) در این رابطه متولیان اصلی حج می‌توانند با برگزاری کنفرانس‌ها، هم‌اندیشی‌ها و جلسات مشترک با اندیشمندان سایر کشورها و اندیشمندان ایرانی، زمینه انتقال مفاهیم و ارزش‌های جمهوری اسلامی را به‌طور سلسله‌مراتبی فراهم آورند. همچنین بخشی از کشورهای اسلامی و زائرین این کشورها، به‌دلیل رابطه تنگاتنگی که با جمهوری اسلامی دارند، (جعفریان، ۱۳۷۱: ۳۲۱) می‌توانند به‌طور پخش سلسله‌مراتبی زمینه انتقال ارزش‌های انقلاب اسلامی که در خود نهادینه کرده‌اند را فراهم آورند و به عبارتی از کانون ثانویه به پخش ارزش‌ها اقدام نمایند.

اگر پخش از سه محور پخش جابجایی، سرایتی و سلسله‌مراتبی امکان انتقال در فضای حج ابراهیمی را داشته باشد، زمینه‌های انتقال مانند مبدأ پخش، مقصد پخش، موضوع پخش، زمان پخش، مسیر پخش، فاصله اجتماعی و اقتصادی مبدأ و مقصد پخش، نحوه گذر از مرزها، سرعت انتشار، فاصله جغرافیایی یا مسافت را نیز می‌توان از جمله فرصت‌ها و تهدیدهای پخش در نظر گرفت. اما از آنجا که این مطالعه تأکید بر حج ابراهیمی دارد، مسیر پخش، موضوع اصلی مطالعه است و سایر موارد، به‌دلیل ارتباط تنگاتنگ با مسیر پخش مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

چهار. مسیرها، مجاری و ابزارهای پخش

چنانچه در نظریه پخش گفته می‌شود، یک حداقلی از افراد لازم‌اند که رفتاری را انجام دهند تا پس از آن، جریان اشاعه خودبه‌خود، مانند یک توده برفی که به «بهمن» تبدیل می‌شود، ادامه یابد. (رفیع‌پور، ۱۳۷۹: ۸۸)

در این مطالعه حج به‌عنوان مسیر، مجرا و ابزارهای پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گرفته است. این مسیر هرچند که در سیطره کشور عربستان قرار داشته و عدم همراهی کشور عربستان با ارائه فضای باز در حج، زمینه بروز بسیاری از پتانسیل‌ها را از بین برده است، اما پتانسیل‌های بالقوه‌ای در این رابطه وجود دارد. این پتانسیل‌های بالقوه، همان ظرفیت‌های حج در ابعاد و سطوح مختلف است که بدان پرداخته می‌شود.

ظرفیت‌های بالقوه حج در ابعاد مختلف، جهت اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی

یک. ظرفیت‌های معرفتی حج

منظور از ظرفیت‌های معرفتی حج، ظرفیت‌هایی است که موجب اطلاع صحیح مسلمانان از نقاط ضعف، قوت، مشکلات و نیازهای مسلمانان نیازمند در حج می‌شود (هاشمی، ۱۳۷۳: ۲۰۱) که در ابعاد ذیل قابل ارزیابی است:

۱. شناخت خود به‌عنوان جزئی از مجموعه امت اسلامی

شناخت حاجی به‌مثابه جزئی از کنگره عظیم حج، حج‌گزار را با پیوندی عاطفی و واقعی با فرق و مذاهب دیگر مسلمان متصل می‌کند؛ و افسون جدایی را که سال‌هاست دست‌های استعمار دیروز و استکبار امروز، به نام نژاد و زبان و مذهب و ملی‌گرایی می‌دمند، باطل می‌سازد. از این‌رو مراد از شناخت خود به‌عنوان جزئی از مجموعه امت اسلامی، شناسایی مجموعه عواملی است که باعث شناخت حج‌گزار به‌عنوان جزئی از مجموعه امت اسلامی می‌شود. (امام خمینی، ۱۳۸۲: ۲ / ۲۲۱ - ۲۲۰) با تقویت موارد ذیل می‌توان به این ظرفیت، جامه عمل پوشید: تبیین اشتراکات عقیدتی، فقهی و اخلاقی مسلمانان، ترغیب مسلمانان برای اخذ حق و تو در شورای امنیت سازمان ملل، تبیین مضرات قوم‌گرایی و مذهبی‌گرایی.

۲. شناساندن چهره واقعی تشیع

مراد از شناساندن چهره واقعی تشیع در حج این است که برخلاف تبلیغات شدیدی که از سوی مخالفان علیه تشیع ارائه می‌شود، به حجاجی که اغلب سنی مذهب هستند، چهره واقعی شیعه معرفی شود به این‌که شیعه صلح‌طلب و صلح‌جوست، خواهان وحدت با جهان اسلام است، دیگر مسلمانان را برادر و مسلمان می‌داند و در اکثر آموزه‌ها و اعتقادات با دیگر مسلمانان، اشتراک نظر دارد. عدم شناساندن چهره واقعی تشیع در بین حجاجی سنی مذهب، منجر به هراس مسلمانان از گفتمان و ارزش‌های انقلاب اسلامی که مبتنی بر ارزش‌های تشیع است، می‌شود. (مقام معظم رهبری، ۹۲/۶/۲۰) شرکت شیعیان در نماز جمعه و جماعت در حج، پرهیز از اختلاط غیرضرور زن و مرد (سبحانی، ۱۳۸۷: ۹۶) تبیین قانع‌کننده سوءتفاهم‌ها و شبهات اهل سنت نسبت به مسائل عقیدتی و فقهی شیعیان و تبیین ابعاد صلح‌طلب و متجاوز نبودن شیعه، این ظرفیت را تقویت می‌نماید.

۳. معرفی همه ابعاد حج

حج باید به گونه‌ای معرفی شود که همه ابعاد متصور برای حج را دارا باشد، یعنی حجی به مسلمانان معرفی شود که بعد فقهی، بعد عرفانی - عبادی و بعد سیاسی - اجتماعی را با هم دارا باشد، نه حجی که فقط بعد فردی را دارا باشد. (جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶: ۴۸) با تبیین ابعاد عبادی، مناسکی و اجتماعی حج بر اساس منابع مشترک اسلامی، تشکیل مرکز تحقیقاتی متشکل از نخبگان و علمای جهان اسلام برای تبیین همه ابعاد حج، این ظرفیت را می‌توان تقویت نمود.

۴. شناساندن دشمنان واقعی مسلمانان

یکی از سطوح ظرفیت سیاسی حج در راستای صدور انقلاب اسلامی، شناساندن دشمنان واقعی می‌باشد. یکی از مهم‌ترین مفاهیم در گفتمان انقلاب اسلامی، مفهوم «ضدیت» و «غیریت‌سازی» است که بر نقش استعمار و استکبار در دشمنی با جهان اسلام تأکید دارد. شناخت دشمن و توطئه‌های او، نخستین قدم برای مقابله با اوست. (مقام معظم رهبری، ۹۲/۶/۲۰) نمودهای دشمن‌شناسی در حج عبارت است از: تذکر، یادآوری و تأکید بر افول هژمونی قدرت‌های سلطه‌گر و رژیم‌های همدست این قدرت‌ها و اسقاط رژیم‌های فاسد و مطیع آمریکا (معینی‌پور، ۱۳۹۰: ۴۸۷) با مشترک معرفی نمودن دشمنان اسلام و تشیع، تبیین مضرات غفلت از شناخت دشمنان واقعی مسلمانان و معرفی گروه‌های تکفیری همچون گروه القاعده، النصره، داعش این ظرفیت تقویت می‌شود.

۵. شناساندن توطئه تفکر جدایی دین از سیاست

با توجه به دلایل مشترک و متقن قرآن، سنت پیامبر اسلام و حتی خلفای راشدین که مخالف تفکر جدایی دین از سیاست می‌باشند، حاکمیت این تفکر نزد برخی از روشنفکران و علما از فرق و مذاهب اسلامی، نشان‌دهنده انحراف از قرآن، سنت پیامبر اسلام و حتی سیره خلفای راشدین است. با توجه به اینکه یکی از ارزش‌های انقلاب اسلامی مقابله با تفکر جدایی دین از سیاست است. (ورعی، ۱۳۷۹: ۱۵۳) البته این مسئله، دولت‌های پادشاهی محلی و سکولار تابع آمریکا را به وحشت انداخت. (معینی‌پور، ۱۳۹۴: ۴۸۹) تبیین ارتباط بین تفکر جدایی دین از سیاست با استعمار در ممالک اسلامی، مشترک جلوه دادن مخالفت دین اسلام و انقلاب اسلامی با تفکر جدایی دین از سیاست، از مهم‌ترین ابزارهای مقابله با آن می‌باشد.

دو. رفع ذهنیت‌های منفی علیه انقلاب اسلامی

متأسفانه تبلیغات مسمومی علیه جمهوری اسلامی ایران صورت گرفته و این کار با هدف ایجاد نگرش منفی جهان به خصوص جهان اسلام در مورد شیعه و ایران اسلامی بوده است. در ایام حج می‌توان با رفع شبهات و دفع ابهامات، فضای سالمی برای تعامل با همه مسلمانان به وجود آورد تا جایگاه واقعی انقلاب اسلامی در جهان اسلام تثبیت شود. (مهدویان، ۱۳۸۶: ۴۳۳) بنابراین منظور از رفع ذهنیت‌های منفی علیه انقلاب

اسلامی در حج، شناسایی علل ایجاد ذهنیت‌های منفی علیه انقلاب اسلامی و توضیح و معرفی واقعی رویکردها و اهداف انقلاب اسلامی در آن زمینه‌ها می‌باشد که در ابعاد ذیل قابل بررسی است:

۱. زدودن شبهات موجود علیه انقلاب اسلامی

با توجه به اینکه انقلاب اسلامی ایران یک انقلاب مذهبی و اسلامی بوده و امام خمینی علیه السلام به‌عنوان رهبر این انقلاب و از مراجع تقلید تشیع بودند و اکثریت مردم ایران هم که از این انقلاب حمایت می‌کردند اهل تشیع بودند، لذا این تلقی برای برخی از مسلمانان دیگر مذاهب اسلامی به‌وجود آمد که آنچه که در ایران رخ داده، مربوط به شیعه است و آنها به‌عنوان یک الگو و اسوه حسنه نباید به این انقلاب نگاه کنند. از سوی دیگر برخی از مسلمانان سنی مذهب، در اثر اغوئات جنگ روانی غرب و برخی کشورهای اسلامی منطقه و الغائات برخی علمای افراطی و تکفیری همچون وهابیان و القاعده، ذهنیت‌های منفی علیه انقلاب اسلامی برای آنها به‌وجود آمده است. با توجه به اینکه موسم حج، محل تلاقی تمام فرق و مذاهب اسلامی است، لذا فرصت مناسبی جهت رفع ذهنیت‌های منفی علیه انقلاب اسلامی می‌باشد. (مهدوی‌راد، ۱۳۷۲: ۴۲۳) با تبیین اهداف و عملکرد صلح‌طلبانه انقلاب اسلامی، امکان توجیه درست معنی صدور انقلاب اسلامی به حجاج دیگر کشورها این ظرفیت تقویت می‌شود.

۲. کسب اطلاع و معرفت درست از وضعیت امت اسلامی

منظور از کسب اطلاع و معرفت درست از وضعیت امت اسلامی، شناسایی و تبیین فرصت‌ها و تهدیدات نظامی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی علیه جهان اسلام می‌باشد. (جعفریان، ۱۳۸۲: ۲۳۶) امام خمینی علیه السلام در این باره با مخاطب قرار دادن همه گویندگان و نویسندگان می‌فرماید:

ای گویندگان، نویسندگان، در اجتماع بزرگ عرفات و مشعر و منا و مکه معظمه و مدینه منوره، مسائل اجتماعی و سیاسی مناطق خود را به گوش برادران ایمانی برسانید و از هم طلب نصرت کنید. (امام خمینی، ۱۳۹۱: ۵۴)

با شناسایی و تبیین فرصت‌ها و تهدیدات نظامی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی علیه جهان اسلام و شناسایی و معرفی مناطق نیازمند جهان اسلام به حجاج این ظرفیت تقویت می‌شود.

۳. طرح مسئله امت اسلامی و نگرش یکپارچه به جهان اسلام

امت اسلامی با ثروت طبیعی و میراث عظیم فرهنگی و تاریخی و با گستردگی جغرافیایی و نفوس پرشمار انسانی، می‌تواند در برابر قدرت‌های سلطه‌گری که دوپست سال حقوق مسلمانان را تجاوز کرده و حرمت و کرامت‌شان را پایمال کرده‌اند، با طرح مسئله امت اسلامی و نگرش یکپارچه به جهان اسلام در حج به حقوق از دست رفته خود برسند و می‌شود هویت اسلامی ملت‌های مسلمان را به‌درستی تبیین کرد. (جعفریان، ۱۳۸۲: ۴۴۰) امام خمینی علیه السلام با تأکید بر مسئله وحدت و همدلی مسلمانان در موسم حج می‌فرماید:

یکی از مهمات فلسفه حج، ایجاد تفاهم و تحکیم برادری بین مسلمین است و بر دانشمندان و معممین لازم است مسائل اساسی سیاسی و اجتماعی خود را با دیگر برادران در میان گذارند. (امام خمینی، ۱۳۶۳: ۹ / ۱۷۶)

با تبیین ارتباط ارزش‌های انقلاب اسلامی و تحقق امت واحده اسلامی و تبیین فلسفه حج در تشکیل امت واحده اسلامی، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۴. یادآوری وظیفه رؤسای کشورهای اسلامی در قبال امت

رؤسای کشورهای اسلامی در قبال ملل خود وظایف مهمی دارند که اغلب به دلیل غفلت، دنیاطلبی، وابستگی به قدرت‌های سلطه‌گر از ایفای وظایف خود اهمال می‌کنند. از این‌رو مراد از یادآوری وظیفه رؤسای کشورهای اسلامی در قبال امت اسلامی در موسم حج، یادآوری مهم‌ترین وظایف حاکمان نظیر ایجاد امت واحده اسلامی، تلاش جهت ایجاد وحدت مسلمانان، رهایی مسلمانان از وابستگی در ابعاد مختلف به قدرت‌های سلطه‌گر، احیاء عظمت، تمدن و هویت مسلمانان می‌باشد. (جعفریان، ۱۳۸۲: ۱۴۲)

۵. یادآوری مسئولیت علمای دین و روشنفکران کشورهای اسلامی

علما و پیشوایان دینی، روشنفکران و دانشگاهیان، نویسندگان، شاعران، هنرمندان و نخبگان کشورهای اسلامی می‌توانند با هوشیاری و روشنگری بهنگام در حج، نگذارند، جهان‌خواران دوره جدید سلطه استعماری خود بر دنیای اسلام را استمرار دهند و ضمن تعمیق اطلاعات دینی مردم و بالا بردن سطح فرهنگ مسلمانان جهان، بسیاری از بدبینی‌ها و تعصبات ناروا را برطرف کرده و زمینه وحدت حقیقی را فراهم سازند. (صالحی، ۱۳۷۸: ۲۰۹) که این مهم با یادآوری مسئولیت علمای دین و روشنفکران کشورهای اسلامی در قبال مسئولیت‌شان محقق می‌شود. (بی‌نا، ۱۳۷۶: ۵) و با شناسایی و حمایت علما و روشنفکران سنی مذهب همسو با ارزش‌های انقلاب اسلامی، این ظرفیت تقویت می‌شود.

سه. ظرفیت‌های حج جهت تعمیق انسجام جمعی

۱. تعمیق حمایت متقابل

حج فرصت مناسبی است برای انتقال افکار و اندیشه‌ها و تعامل ثمربخش پیروان فرق و مذاهب اسلامی و پلی است برای ایجاد ارتباط میان آنان و اطلاع پیدا نمودن آنان از وضعیت برادران خود در سایر بلاد اسلامی (معینی‌پور، ۱۳۹۴: ۴۰۰) آگاه نبودن از اسلام واقعی و یا کج‌فهمی‌ها و داوری‌های جاهلانه تعصب‌آمیز برخی از پیروان مذاهب اسلامی نسبت به هم، از جمله عوامل به‌وجود آمدن تفرقه و جدایی میان مسلمانان به‌شمار می‌رود. مراد از تعمیق حمایت متقابل در حج، تبیین و معرفی عوامل و رویکردهایی است که منجر به عدم تفرقه و جدایی مسلمانان و حمایت متقابل میان آنها می‌شود. (مهدوی‌راد، ۱۳۷۲: ۱۷۴) با تأسیس مراکزی جهت تبادل اندیشه بین حجاج و نخبگان جهان اسلام، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۲. رفتارها و کنش‌های جمعی

با توجه به کنش و فعالیت مشترک و احساسات جمعی در حج که جمعیتی در حدود دو میلیون نفر در مکانی فشرده دور هم جمع شوند و هم از نظر کلامی و هم از نظر غیر کلامی، یکسان رفتار کنند، لباس واحد می‌پوشند و اعمال و مناسک واحد انجام می‌دهند، می‌توان با مطالعه اعمال و رفتار و کنش‌های جمعی الگودار در حج، نیازهای اساسی مسلمانان و راه‌های جمعی برآورده ساختن نیازهای آنها را مورد توجه قرار داد. (مختاری، ۱۳۸۴: ۶۴۳) با پرهیز از رفتارها و کنش‌های غیر ضرور، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۳. تعمیق و تقویت مبانی و انگیزه‌های دینی

ناآشنایی پیروان هر یک از مذاهب اسلامی با اسلام یا مبانی فکری و دیدگاه‌های اعتقادی یکدیگر، زمینه‌ساز بسیاری از نفی و طردها و طرح مسائل اختلاف‌انگیز است و این خطر، تنها با بحث و بررسی درباره مبانی اسلام و تعمیق اطلاعات پیروان مذاهب مختلف در این زمینه از بین خواهد رفت. (صالحی، ۱۳۷۸: ۲۰۹) واقعیت آن است که اختلافات در هسته مذاهب، قابل رفع و رجوع نیست؛ اما امکان گفتگو برای حل اختلاف در آرا و نظرات فقهی وجود دارد. (دهشیری، ۱۳۹۰: ۲۷۵) تعمیق و تقویت مبانی و انگیزه‌های دینی با زدودن اختلافات مذهبی مسلمین و با ارتباطی که در کنگره جهانی حج می‌تواند تحقق عینی و عملی داشته باشد و با روابط متقابل مذاهب و فرقه‌ها گوناگون اسلامی، تحقق می‌یابد. (اولیایی، ۱۳۷۸: ۳۱) با تبیین اهداف و رویکرد انقلاب اسلامی در زدودن اختلافات مذهبی بین مسلمانان و معرفی تشیع به‌عنوان مروج وحدت اسلامی، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۴. افزایش تعاون و امدادسانی

مسلمانان در حج با مفهوم ایثار و اخوت و تعاون اسلامی آگاه می‌شوند. از این‌رو مراد از افزایش تعاون و امدادسانی در حج، تعیین شیوه افزایش تعاون و زیستن با یکدیگر و با دیگران می‌باشد. با تأسیس مراکزی جهت جمع‌آوری کمک به نیازمندان جهان اسلام و تأسیس مراکزی جهت جمع‌آوری کمک به نهضت‌های آزادی‌بخش، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۵. تأسیس گروه‌ها و سازمان‌های مشترک در حج

مسلمانان در موسم حج می‌توانند مسائلی چون ایجاد بازار مشترک اسلامی برای تقویت بنیه اقتصادی مسلمانان جهان و طرح یک خبرگزاری اسلامی برای نجات از شبکه خبرگزاری‌های صهیونیستی را برای خود مطرح سازند و به بحث و تبادل نظر بپردازند (قرائی، ۱۳۹۰: ۲۴) و در تشکیل و گسترش بانک بین‌المللی اسلامی در مجموعه کشورهای عضو کنفرانس اسلامی در راستای جذب، تمرکز و هدایت ذخایر ارزی و اعتبارات مالی کشورهای اسلامی و عدم ذخیره‌سازی و سپرده‌گذاری در بانک‌های اروپا و آمریکا، که موجب تقویت سیستم بانکی بیگانگان و تضعیف شبکه بانکی در کشورهای اسلامی شده است، گام‌های اساسی را در حج بردارند. (اولیایی، ۱۳۷۸: ۳۵)

چهار. ظرفیت‌های سیاسی حج

۱. پویا نگه داشتن روند بیداری اسلامی در حج

با سرعت گرفتن روند بیداری اسلامی در سال‌های اخیر، شاهد واکنش استعمارگران و مستکبران برای مقابله یا منحرف کردن این جریان‌ها می‌باشیم. جمهوری اسلامی ایران تلاش وافر را جهت مقابله با این توطئه دشمنان جهان اسلام و مستکبران تدارک دید. ادامه روند بیداری اسلامی در کشورهای اسلامی وابسته به مستکبران خصوصاً آمریکا به معنی نزدیک شدن به الگوها و ارزش‌های انقلاب اسلامی و دور شدن از وابستگی سیاسی، فرهنگی و اقتصادی به مستکبران خصوصاً آمریکا می‌باشد. مراد از پویا نگه داشتن روند بیداری اسلامی در حج، شناسایی و تبیین فوائد این جریان و معرفی ارتباط این جریان با ایجاد استقلال از قدرت‌های سلطه‌گر می‌باشد.

۲. افشای توطئه‌های دشمنان اسلام در حج

یکی از ظرفیت‌های حج، افشا کردن توطئه‌های پنهان و آشکار دشمنان اسلام است. (رهبر، ۱۳۸۴: ۳۷) مراد از دشمنان اسلام، تمام بدخواهان دین اسلام و مسلمانان اعم از قدرت‌های استکباری، صهیونیسم بین‌الملل، گروه‌های تکفیری همچون وهابیت و القاعده می‌باشد. با افشای توطئه‌های آمریکا و رژیم صهیونیستی در ممالک اسلامی و تبیین سرسپردگی و همکاری برخی رؤسای کشورهای اسلامی با رژیم صهیونیستی، غرب و آمریکا، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۳. اعلان برائت از قدرت‌های سلطه‌گر در حج

یکی از اهداف و مقاصد انقلاب اسلامی، اعلان برائت از قدرت‌های زورگو و سلطه‌گر می‌باشد که چشم طمع به کشورهای اسلامی و مستضعفان دوخته‌اند و قرن‌ها است سرمایه‌های معنوی و ذخایر مادی این کشورها را به تاراج می‌برند. پس از حملات غرب با سردمداری آمریکا به عراق و افغانستان و اخطار حمله به سایر کشورها، زمینه بیشتری نسبت به اعلان برائت از قدرت‌های سلطه‌گر در حج به وجود آمده است. حتی در خود عربستان، بستر تبلیغات ضد آمریکایی اکنون فراهم شده است. از این رو مسلمانان با توجه به چنین فرصتی می‌توانند در رهگذر حج با اعلان برائت از قدرت‌های سلطه‌گر به ایجاد وحدت اسلامی نزدیک‌تر شوند. (رهبر، ۱۳۸۲: ۴۷) برائت از مشرکین در اندیشه امام خمینی علیه السلام می‌تواند به چند صورت تفسیر شود:

۱. برائت از تبلیغ جدایی دین از سیاست؛ ۲. برائت از مشرکین به عنوان نفی ناسیونالیسم، نژادپرستی و ملی‌گرایی؛ ۳. برائت از مشرکین به عنوان نفی مکاتب غربی، مانند لیبرالیسم و مارکسیسم؛ ۴. برائت از مشرکین به عنوان نفی سلطه و ظلم قدرت‌های استکباری. (امام خمینی، ۱۳۶۳: ۱۸ / ۷۸)

پنج. ظرفیت‌های اقتصادی حج

۱. دستگیری مستمندان

پوشیده نیست که یکی از فرصت‌های حج، خدمات انسانی است که افزون بر ابعاد معنوی، پیوند امت را

مستحکم‌تر می‌کند و انسان دوستی اسلام را به نمایش می‌گذارد و یکی از مصادیق آن، مسئله قربانی است که علاوه بر پیام معنوی آن، یک منبع عظیم برای نیازمندان است و اگر به‌درستی از آن بهره‌برداری شود، می‌تواند یکی از ابزارهای تبلیغی اسلام نیز باشد. (رهبر، ۱۳۸۴: ۱۵۲) با تبیین ارتباط فقر با وابستگی به قدرت‌های استعمارگر، توجیه حجاج به ارتباط بین وجوب قربانی در حج با کمک به نیازمندان، توجیه حجاج به کمک به نیازمندان مناطق تحت اشغال قدرت‌های استکباری و توجیه حجاج به کمک به خانواده‌های منتسب به نهضت‌های آزادی‌بخش، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۲. تشکیل بازار مشترک مسلمین در حج

تشکیل بازار مشترک مسلمین و عرضه کالاها و خدمات برای تأمین نیازهای متقابل جوامع اسلامی، یک راهکار منطقی و اصولی برای قطع سلطه خارجی است و کلیه کشورهای اسلامی می‌توانند با شناخت امکانات بالقوه اقتصادی خویش و تولید کالاها و خدمات متناسب با سطح استاندارد و کیفیت لازم، نیازهای همدیگر را تأمین نموده و مازاد بر مصرف داخلی را به سایر کشورهای اسلامی صادر نموده، بالعکس کالاهای مورد نیاز کمبودهای خود را وارد نمایند و در یک ارتباط و همکاری متقابل تجاری و بازرگانی، در مقابل قدرت‌های سلطه‌گر به استقلال و خودکفایی برسند.

مراد از تشکیل بازار مشترک مسلمین در حج، شناسایی فرصت‌ها و امکانات حج جهت تشکیل بازار مشترکی است که در قطع وابستگی اقتصادی مسلمانان به قدرت‌های سلطه‌گر مؤثر باشد. (اولیایی، ۱۳۷۸: ۴۲ - ۴۱) با ممنوع کردن فروش کالاهای تولید کشورهای غیر اسلامی و مدیریت بازار مشترک اسلامی توسط مسلمین، این ظرفیت تقویت می‌شود.

شش. ظرفیت‌های فرهنگی حج

۱. تقویت هویت مشترک اسلامی

انجام مناسک حج در سرزمین وحی و مشاهده مشاعر مقدسه، زمینه‌ساز آشنایی حج‌گزار با ریشه‌های فرهنگی تمدن اسلامی است. او می‌تواند به ویژگی‌های بارز و برجسته تمدن اسلامی آگاهی یابد و از جایگاه تمدن خود در بین تمدن‌های دیگر، شناخت دقیق‌تری پیدا کند. منظور از تقویت هویت مشترک اسلامی در حج، شناسایی ارزش‌ها و الگوهای هویت‌بخش مشترک اسلامی در حج می‌باشد. (جمعی از نویسندگان، پیشین: ۱۳۲) با شناساندن ارزش‌های هویت‌بخش انقلاب اسلامی، معرفی احیای هویت اسلامی و شناساندن شخصیت امام خمینی علیه السلام و آیت‌الله خامنه‌ای به‌عنوان احیای هویت اسلامی، این ظرفیت تقویت می‌شود.

۲. حذف تبعیض‌ها

مسلمان آگاه در حج، تنها به مسئولیت‌ها و مشکلات خانواده و روستای خود نمی‌اندیشد؛ بلکه به تضادها، تبعیض‌ها و بی‌عدالتی‌هایی می‌اندیشد که در جهان ما به صورت ناهنجار و تحمل‌ناپذیری وجود دارد. وی در

آن سفر معنوی درک کرده است که تبعیضات نژادی، اختلافات طبقاتی، نابرابری‌های اجتماعی، همه و همه سنت‌هایی است که مانع تکامل انسان و مانع جدی وحدت مسلمانان می‌شود. منظور از ظرفیت حذف تبعیض‌ها در حج، شناسایی تبعیض‌های موجود علیه مسلمانان و یافتن راه‌های مقابله با آن می‌باشد. (قرائتی، ۱۳۹۰، ص: ۱۶۱) با شناساندن اقدامات تبعیض‌آمیز قدرت‌های استکباری نسبت به مسلمانان و معرفی انقلاب اسلامی به‌عنوان مخالف اقدامات تبعیض‌آمیز غرب و آمریکا علیه مسلمانان. این ظرفیت تقویت خواهد شد.

۳. تأثیر بر افکار عمومی

با توجه به اجتماع شکوهمند حج، که نماینده طبیعی و واقعی اقشار مسلمانان جهان است، ارتباط قشرهای مسلمانان در ایام حج می‌تواند به‌عنوان مؤثرترین عامل مبادله فرهنگی و انتقال فکرها و در نتیجه تأثیر بر افکار عمومی دیگر مسلمانان درآید که اصطلاحاً به این شیوه دیپلماسی عمومی گفته می‌شود. (معینی‌پور، ۱۳۹۴: ۳۳۰) منظور از تبادل فرهنگی در حج عبارت است از بهره‌مندی از ظرفیت حج برای تبادل فرهنگی و انتقال فکرها با دیگر مسلمانان جهت پذیرش اصول و معیارهای عقلی و دینی فرهنگ و ارزش‌های انقلاب اسلامی. (قاضی عسکر، ۱۳۷۶: ۲۶۵) با معرفی شکل بدیع مردم‌سالاری دینی و وجوه آزادی، حقوق بشر و دموکراسی در جمهوری اسلامی، این ظرفیت تقویت می‌شود.

موانع بالفعل پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی در حج

با توجه به اینکه در حال حاضر محیط حج ابراهیمی تحت تأثیر حکومت آل سعود و گفتمان وهابیت به‌عنوان یک محیط ناپذیرا می‌باشد، در بحث بررسی روند صدور انقلاب اسلامی در قالب نظریه پخش، یکی از مهم‌ترین مسائلی که باید بدان توجه داشت بررسی موانع پخش آرمان‌های انقلاب اسلامی در محیط حج ابراهیمی است. منظور از موانع پخش، آن دسته از عوامل هستند که مانع از سرایت و اشاعه یک پدیده از مبدأ پخش به مقصد پخش می‌شوند و یا آنکه سرایت و اشاعه را با مشکل مواجه می‌سازند که مهم‌ترین آنها در ابعاد ذیل قابل بررسی می‌باشد.

۱. مبنای معرفتی سکولاریستی کشورهای مسلمان منطقه

مبنای معرفتی کشورهای اهل تسنن منطقه، مبتنی بر ارزش‌هایی است که با ارزش‌ها و اهداف انقلاب اسلامی مابینت دارد که اهم آن عبارت است از: الف) اندیشه جدایی دین از سیاست؛ اجرای چنین اندیشه‌ای در جهان اسلام سابقه‌ای طولانی دارد، به‌گونه‌ای که در بخش اعظم تاریخ مسلمانان، به‌ویژه مسلمانان اهل تسنن، دین و دولت جدای از همدیگر بوده‌اند. در واقع، بیشتر حکومت‌های این دوران طولانی، غیراسلامی بوده و اهل تسنن این حکومت‌ها را

براساس آیه «اولی الامر منکم»^۱ پذیرفته‌اند؛ حکومت‌هایی که در آنها دین در خدمت سیاست بود (شبرودی، ۱۳۸۳: ۵۱ - ۵۰) و نه سیاست در خدمت دین. آثار پذیرش اصل علمانیت، کنار آمدن با حکومت‌های جور، فاسد و غیردینی است. علاوه بر آن، هدف الهی در برقراری قسط و عدل و حاکمیت مذهبی به فراموشی سپرده می‌شود. (همان: ۵۱) نتیجه اندیشه جدایی دین از سیاست، نفی ابعاد سیاسی - اجتماعی از حج می‌باشد؛ چراکه حج به‌عنوان یکی از اجزاء دین، از این قاعده کلی مستثنی نیست. از این‌رو استفاده از ابعاد سیاسی - اجتماعی حج برای ترویج ارزش‌های انقلاب اسلامی، با این مشکل معرفتی مواجه می‌شود.

ب) پان عربیسم؛ در قرن ۱۹ برای ایجاد تفرقه میان مسلمانان و تقسیم کشور بزرگ اسلامی به کشورهای کوچک، مسئله قومیت بر سر زبان‌ها افتاد و عوامل اجانب، به قومیت اصالت بخشیدند و به تحقیر دیگر نژادها پرداختند. در کشورهای عربی، اندیشه «پان عربیسم» را زنده کردند. (سبحانی، ۱۳۸۴: ۸۷) در چنین اندیشه‌ای مفاهیمی مثل امت اسلامی، مصالح مسلمانان و مصالح اسلامی تقریباً منسوخ شده و هر کشوری اول چیزی که برایش اهمیت دارد، منافع ملی‌اش است و این تفکر با ایدئولوژی اسلامی و شیعی که در الگوی انقلاب اسلامی متبلور شده که توجه به مصالح مسلمین است، در تضاد می‌باشد. مقام معظم رهبری در این زمینه عدم گذر از «من» قومی و نژادی را مانعی بر سر راه تحقق «مای» اسلامی قرآنی می‌داند که حج می‌تواند از «من» قومی و نژادی به «مای» اسلامی و قرآنی منجر شود. (مقام معظم رهبری، ۲۶ / ۳ / ۱۳۷۰)

ج) گفتمان وهابیت؛ وهابیت با همه فرقه‌های اسلامی غیرحنبلی مخالف است. بر این اساس، پیروان دیگر فرقه‌های اسلامی را کافر و ریختن خون آنها را مباح می‌داند. در میان مذاهب ساختگی، وهابیت نقش عمده‌ای را ایفا کرد؛ زیرا نام اسلام را بر خود داشت و از نظر قدرت مالی و دیگر امکانات نیز می‌توانست در این مورد کارساز باشد؛ لذا پس از انقلاب اسلامی، کارگزاران این فرقه استعمار ساخته، در مورد تشیع به نشر کتاب‌ها و مقاله‌های فراوان و مصاحبه‌ها و برنامه‌های تلویزیونی پرداختند که هدف از آن، ارائه تصویر غیرمنطقی و غیر قابل قبول از تشیع و ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌باشد. (طبری، بی‌تا: ۲۰)

د) مبنای معرفتی حاکمیت آل سعود؛ مبنای حاکمیت آل سعود پادشاهی است که مردم در اداره امور کشور مطلقاً نقشی ندارند و علما و روحانیون وهابی، کمتر در امور اصلی و قدرت کشور حق دخالت دارند. از این‌رو ساختار حکومت غیرمردمی آل سعود نمی‌تواند به نام ملت خود به تبادل فرهنگی با سایر ملل بپردازد. (معینی‌پور، ۱۳۹۴: ۴۹۲) مبنای معرفتی حاکمیت از منظر گفتمان انقلاب اسلامی که مبتنی بر حاکمیت ولایت فقیه و مردم‌سالاری دینی می‌باشد با مبنای معرفتی حاکمیت در عربستان مابینت جدی دارد.

۲. موانع سیاسی صدور انقلاب اسلامی در حج

استیلا تاریخی سیاست بر فرهنگ و نیز حاکمیت‌های مطلق و بنیادگرا، از دیگر موانع پیش‌روی انقلاب

اسلامی در حج و در کشور عربستان سعودی است. (معینی پور، ۱۳۹۴: ۴۹۲) ساختار سیاسی و حاکمیتی در عربستان که باید در قالب نظام سلطانیسم به توجیه و تبیین آن پرداخت، در سال ۱۷۴۴ میلادی و در پیمانی مشترک میان محمد بن سعود و محمد بن عبدالوهاب شکل گرفت (ر.ک: فاسیلیف، ۱۹۸۶) با بررسی ساختار سیاسی رژیم آل سعود مشخص می‌شود که حاکمیت عربستان، روحیه محافظه کارانه‌ای در قبال قدرت‌های استکباری دارد و در منطقه و داخل عربستان، مجری اهداف و خواسته‌های غرب می‌باشد. اهداف و خواسته‌های غرب و رژیم آل سعود، در تضاد با اهداف و خواسته‌های انقلاب اسلامی می‌باشد.

۳. تخریب آثار و ابنیه تاریخی

از اقداماتی که حکومت سعودی در پرتو عقاید منحرف وهابیت، طی سال‌های گذشته به‌طور فزاینده‌ای انجام داده، تقدس‌زدایی و تخریب مکان‌های تاریخی و شناسنامه‌ای اسلام بوده است که به بهانه‌های مختلفی، مثل پروژه تکمیل و توسعه حرم الهی و ... به تخریب‌های گسترده آثار و ابنیه تاریخی و مقدس پرداخته‌اند. وهابیت در حال پاک‌سازی و از بین بردن ظاهری مکان‌هایی است که به نوعی تداعی کننده شیعه و اسلام می‌باشد. (معینی پور، ۱۳۹۴: ۵۰۲)

۴. جنگ روانی

جنگ روانی امروزه بخش مهمی از فعالیت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و تبلیغاتی کشورهای استکباری و کشورهای وابسته منطقه را تشکیل می‌دهد (جعفریان، ۱۳۸۲: ۴۳۹) و هدف عمده آن، تغییر نگرش و رویکرد مسلمانان به اهداف و ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌باشد که با شیوه‌ها، روش‌ها، ابزارها و سیستم‌های مختلف اعمال می‌گردد. جنگ روانی علیه انقلاب اسلامی در موارد ذیل قابل بررسی می‌باشد: خطرناک جلوه دادن مسئله هسته‌ای ایران برای منطقه، تبلیغ عدم رعایت حقوق بشر در ایران، (در مورد حقوق اقلیت‌های مذهبی، حقوق زنان، آزادی شهروندان) امنیتی نشان دادن فضای داخلی ایران، القای تفکر حاکمیت استیلا بر کل ممالک اسلامی نزد حاکمان ایران، جنگ طلب بودن انقلاب اسلامی، ترویج اهل حق ندانستن اهل سنت نزد حاکمان انقلاب اسلامی و مروج توهین نشان دادن انقلاب اسلامی به مقدسات اهل سنت خصوصاً به برخی از صحابه و همسران پیامبر، از اهم تبلیغات روانی علیه انقلاب اسلامی می‌باشد.

۷. موانع مذهبی صدور انقلاب اسلامی در حج

متأسفانه شیعیان در طول تاریخ، به علل و انگیزه‌های مختلف سیاسی - مذهبی، مورد اتهام و افترا قرار گرفته‌اند و از شیعیان، چهره مشوهی ارائه داده‌اند و آنان را گروهی دور از فرهنگ اسلام و مخرب سنت و قرآن معرفی کرده‌اند. (نجمی، ۱۳۸۶: ۴۸ - ۴۷) مهم‌ترین موانع مذهبی، وجود شبهات فقهی در اذهان اهل سنت نسبت به تشیع در حج است که شامل موارد ذیل می‌باشد: شبهات فقهی همچون تقیه، نکاح موقت،

سجده بر مهر، سجده بر تربت امام حسن، تبرک، توسل، شفاعت. (جعفریان، ۱۳۸۲: ۵۸۵ - ۵۸۴) در این میان دیدگاه شیعه درباره تقیه، یکی از مسائل مهمی است که سخت مورد انتقاد اهل سنت قرار دارد. (فخلعی، ۱۳۸۳: ۱۳۷)

نتیجه

نظریه پخش قابلیت تفسیری بالقوه خوبی برای تبیین پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی در حج ابراهیمی دارد. برخی از محورهای گوناگون تطبیق «نظریه بر مورد» در این بررسی نشان داده شد. ابداعات سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی ایران همچون هر نوآوری دیگری به‌شدت برای مسلمانان جذاب و شگفت‌انگیز بود. بنابراین انقلاب اسلامی، کانون و مبدأ پخش و تراوش در منطقه شد. در نگاه کلی تمام کشورهای اسلامی و حتی مسلمانان کشورهای غیر اسلامی و به‌طور خاص حجاج در موسم حج، مقصد پخش اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌باشد. اگر ایران را به‌عنوان مرکز پخش در منطقه در نظر گیریم و مکان و مقصد پخش را فضای حج تصور کنیم، در این صورت امواج پخش وارد محیطی می‌شود که بیشتر محیط ناپذیرا است. موضوع پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی در فضای حج ابراهیمی، مجموعه رفتارهایی است که نظام جمهوری اسلامی ایران انتظار دارد دیگر مسلمانان آن را بپذیرند و مورد قبول اذهان عمومی واقع شود. برای اشاعه ارزش‌های انقلاب اسلامی از دریچه حج، می‌توان حداقل از سه گروه از افراد زیر استفاده کرد:

- حجاج ایرانی به‌عنوان سفیران عمومی جمهوری اسلامی
- کارکنان و متولیان امور حج جمهوری اسلامی
- رایزن‌ها و کارشناسان

از سوی دیگر پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی از سه محور پخش جابجایی، سرایتی و سلسله‌مراتبی امکان انتقال در فضای حج ابراهیمی را دارا می‌باشد.

از آنجائی که در این مطالعه حج به‌عنوان مسیر، مجرا و ابزارهای پخش ارزش‌های انقلاب اسلامی مورد توجه قرار گرفته است، لذا مسیر پخش، موضوع اصلی مطالعه است و سایر موارد به‌دلیل ارتباط تنگاتنگ با مسیر پخش، مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

پتانسیل‌های بالقوه حج که می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد، عبارت است از: ظرفیت‌های معرفتی حج، ظرفیت‌های بالقوه اطلاعات در حج، ظرفیت‌های حج جهت تعمیق انسجام جمعی مسلمانان، ظرفیت‌های سیاسی حج، ظرفیت‌های اقتصادی حج و ظرفیت‌های فرهنگی. البته در برابر مسیرهای پخش، موانع اساسی هم وجود دارد که روند اشاعه را با چالش مواجه کرده است که اهم آنها عبارت است از: موانع معرفتی، سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، جنگ روانی و موانع مذهبی.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی:

۱. اولیایی، اسماعیل، ۱۳۷۸، «اهداف اجتماعی - اقتصادی کنگره حج»، فصلنامه میقات حج، ج ۲۷.
۲. بی‌نا، ۱۳۷۶، «حج در کلام رهبر و بنیانگذار جمهوری اسلامی حضرت امام خمینی علیه السلام»، فصلنامه میقات حج، ج ۲.
۳. پانوف، میشل و میشل پرون، ۱۳۹۴، فرهنگ مردم‌شناسی، تجربه اصغر عسکری خانقاه، تهران، سمت.
۴. توال، فرانسوا، ۱۳۸۰، ژئوپلیتیک تشیع، ترجمه حسن صدوق ونینی، تهران، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
۵. جعفریان، رسول، ۱۳۷۱، با کاروان ابراهیم در سال ۷۱، تهران، نشر مشعر.
۶. _____، ۱۳۸۲، با کاروان صفا: گزارش حج ۸۲، اصفهان، مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل البیت.
۷. جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۷۶، جرعه‌ای از صهبای حج، تهران، نشر مشعر.
۸. جمعی از نویسندگان، ۱۳۸۶، ره‌توشه حج (۲جلد)، تهران، مشعر.
۹. خامنه‌ای، سیدعلی، بیانات، پیام‌ها و نامه‌ها مندرج در پایگاه اطلاع رسانی به نشانی: www.khamenei.ir.
۱۰. خمینی، سید روح‌الله، ۱۳۸۲، صحیفه حج، ج ۲، تهران، نشر مشعر.
۱۱. _____، ۱۳۷۸، صحیفه امام، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۲. _____، ۱۳۶۳، صحیفه نور، تهران، سازمان چاپ و انتشار زبان.
۱۳. _____، ۱۳۹۱، کلمات قصار: پندها و حکمت‌ها، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
۱۴. دهشیری، محمدرضا، ۱۳۹۰، بازتاب مفهومی و نظری انقلاب اسلامی در روابط بین‌المللی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.
۱۵. رفیع‌پور، فرامرز، ۱۳۷۹، توسعه و تضاد، تهران، سهامی انتشار.
۱۶. رهبر، محمدتقی، ۱۳۸۴، ره‌توشه مبلغ، تهران، نشر مشعر.
۱۷. _____، ۱۳۸۲، «فرصت‌های تبلیغی حج»، فصلنامه میقات حج، ج ۴۶.
۱۸. روانتری، جردن، ۱۳۸۰، مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی، ترجمه سیمین تولائی، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و ارتباطات.
۱۹. زرگری‌نژاد، غلامحسین، ۱۳۷۸، تاریخ صدر اسلام، تهران، سمت.
۲۰. سبحانی، جعفر، ۱۳۸۴، در ساحل تقریب، یک جلد، تهران، نشر مشعر.
۲۱. شکوهی، حسین، ۱۳۷۷، اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا، تهران، گیتاشناسی.

۲۲. _____، ۱۳۸۹، *جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی*، بی‌جا، به نشر.
۲۳. شیروودی، مرتضی، ۱۳۸۳، *اندیشه سیاسی مسلمانان*، تهران، نشر یاقوت.
۲۴. صالحی، نادعلی، ۱۳۷۸، «نقش حج در تقریب مذاهب اسلامی»، *فصلنامه میقات حج*، ج ۳۰.
۲۵. طبری، محمد، بی‌تا، *پاسخ جوان شیعی به پرسش‌های وهابیان*، اصفهان، مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل‌البیت.
۲۶. فاسیلیف، الکسی، ۱۹۸۶م، *تاریخ العربیة السعودیة*، ترجمه خیری الضامن و جلال الباطشه، مسکو، دار التقدم.
۲۷. فخلعی، محمدتقی، ۱۳۸۳، *آشنایی با پیشینه، مبانی و دیدگاه‌های مذهب شیعه*، تهران، نشر مشعر.
۲۸. کارن، ای فست، ۱۳۷۹، *انقلاب ایران و تحولات سیاسی در جهان عرب*، ترجمه داود علمایی، تهران، دوره عالی جنگ.
۲۹. فولر، گراهام، ۱۳۸۲، «آینده اسلام سیاسی»، ترجمه پیروز ایزدی، *فصلنامه راهبرد*، شماره ۲۷.
۳۰. _____، ۱۳۹۰، *قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران*، ترجمه عباس مخبر، نشر مرکز، تهران، نشر مرکز.
۳۱. قاضی‌عسکر، سید علی، ۱۳۷۶، *حج و حرمین شریفین در تفسیر نمونه*، تهران، مشعر.
۳۲. قرائتی، محسن، ۱۳۹۰، *حج*، تهران، مشعر.
۳۳. مختاری، رضا، ۱۳۸۴، *حج ۲۵*، تهران، نشر مشعر.
۳۴. معینی‌پور، مسعود، ۱۳۹۴، «حج و انقلاب اسلامی، مجموعه مقالات»، تهران، مشعر.
۳۵. مهدوی‌راد، محمدعلی، ۱۳۷۲، *با کاروان عشق*، تهران، نشر مشعر.
۳۶. مهدویان، حسن، *حج ۲۷*، تهران، مشعر.
۳۷. نجمی، محمدصادق، ۱۳۸۶، *تجلی وحدت*، تهران، نشر مشعر.
۳۸. ورعی، جواد، ۱۳۷۹، *مبانی دینی و سیاسی برائت از مشرکین*، تهران، مشعر.
۳۹. هاشمی، رضا، ۱۳۷۳، «جایگاه حج در فرهنگ ارتباطات»، *فصلنامه میقات حج*، ج ۸.

(ب) منابع انگلیسی:

40. Kuper, Adam, 1985, Akd Jessica Kuper (ed); *The Socience Encyclopedia*, London, Reutledge and Paul.
41. Hagget, Petter, *Geography: A modern synthesis*, third (ed), New York, harper & row, 1983.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی